

**ROMA İMPARATORLUĞU'NUN DEVLET FELSEFESİ VE
OSMANLI DEVLETİ (STOA'CI SENECA VE ÖNCEKİ KAMU
HUKUKUMUZ AÇISINDAN KRİTİĞİ)**

Y. Doç. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU (*)

Bu yazımızda Roma İmparatorluğu ile Osmanlı Devletinin devlet anlayışları üzerinde durmak istiyoruz. Roma İmparatorluğunun devlet anlayışının arka-planında Stoa düşüncesinin bulunduğu biliyoruz. Roma İmparatorluğunun zihniyet yapısı ve felsefesi üzerinde en etkin olan Stoa düşüncesi araştırma alanımıza girmektedir. Roma'nın büyük devlet adamlarından, Stoa'cı düşünür ve yazar, Seneca'nın şahsında konumuzu işlemeyi ve daha sonra ancak Roma İmparatorluğuyla mukayese edilebilen Osmanlı devleti'nin sadece bu konudaki düşüncelerini belirtmek amacındayız. Bununla çağdaş Batı düşüncesinin en önemli kaynaklarından biri olan Stoa düşüncesini ve Avrupa'nın kurulabildiği en büyük devleti olan Roma İmparatorluğunun devlet felsefesini ve insan haklarıyla ilgili kökenini irdelemek istiyoruz.

Birinci Bölümün ilk kesiminde, Stoa kavramı üzerinde (genelde kabul edilen üç'lü ayırma göre:ontoloji, gnozeoloji ve aksiyoloji) açısından duracağız. Birinci bölümün ikinci kesiminde Stoa'nın devlet felsefesi inceleme alanımıza girecek. Son bölümde ise, dünyanın belli başlı büyük devletlerinden biri sayılan Osmanlı devletinin sadece ele alınan konulardaki düşüncesi yer alacaktır.

(*) Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Hız. İsa'dan hemen sonra gelen ilk asırdaki düşünce ile, bundan on iki asır sonra gelen Osmanlı arasında iletişim kurmak garip karşılanmamalıdır. Bugün, çağdaş evrensel değerlerin çoğunun kökeninde Stoa düşüncesinin etkinliği vardır. Roma emperyalizminin perde arkasında da-belki günümüzde de-bu düşünceye sığınılıyor. Hristiyanlık-Kilise düşüncesi de Stoa'ya çok konuda borçlu bulunmaktadır. Seneca, Hristiyanlığın vaftiz babası da sayılıyor.

BİRİNCİ BÖLÜM: STOA VE SENECA'NIN DEVLET FELSEFESİ

1. GİRİŞ: STOA KAVRAMI, SENECA'NIN HAYATI VE GENEL

FELSEFESİ

"Homo sacra res homini"
(İnsan, insan için kutsal bir şeydir)

Seneca'nın devlet felsefesini öğrenmek için Stoa Okulu ve Okulu hazırlayan etmenler üzerinde durmak gerekir. Stoacı Seneca, "son (Roma) stoa" içinde yer alır. Seneca ile birlikte Epictettos ve Marcus Aurelius Antonius de Roma (son) Stoasına bağlıdır. Bazıları Çiçero ve Caius Musonius Refus'u (MS.20-81) da bu akım içinde değerlendirir. Ama bu akımın en ünlüsü Seneca'dır. Çağımızın hümanist görüşü, Romalı son stoisyenlere çok şey borçludur(1).

A. STOA KAVRAMI:

1. Genel Olarak:

Stoa, MÖ. IV yüzyıl sonlarından MS. II. yüzyıla kadar fikri egemenliğini sürdüren, Helenistik dönem Yunan felsefesinin en tipik ve en önemli felsefe öğretisi sayılır. Helenistik dönem, ayrı kaynaklardan gelen düşünce karakterlerinin ve mistik çıgırların birbiriyle kaynaşmasından doğmuştur. Stoa, Atina'nın 4 büyük felsefe okulundan biri sayılmakla birlikte en az Yunanlı olanıdır(2). İlk Stoacıların hiç biri Peleponnezli değildi. Yunan uygarlığının dışındaki siteden gelmiş-

lerdi. Bunlar ticaret nedeniyle, uzak ülkelere gidip, oraların felsefe ve devlet görüşlerini tanımışlardı. Stoacılığın kurucusu olan Zenon'un (336-264) babası bir tüccardı. Son stoacıların çoğunluğu ise Romalı idi(3). Stoa öğretisi, tek bir filozof tarafından ortaya konulmamış, değişik düşünürlerce geliştirilmiş farklı şartlara ayak uydurabilmiş, Roma İmparatorluğunun en yaygın felsefesi olabilmıştır(4).

Stoa, aslen Kıbrıslı olan Zenon tarafından MÖ 300 tarihinde Atina'da kurulmuştur. Zenon, derslerini Stoa Poikile'de resimli süslü bir kemerin altında verdiği için, okuluna stoacı (galerici, kemerci) okul denilmiştir(5). Stoa, revak kelimesi karşılığı da kullanılmıştır(6). Stoanın kurucusu Zenon, Fenike kökenli olup, 20 yaşlarında Atina'ya yerleşmiştir. Sokrates'e büyük hayranlık duyuyordu(7). Zenon'un 26 eseri vardı, en önemlisi "Politika" dır(8). Stoa felsefesinin kurucusu Zenon, tutarlı, ölçülü, doğru, saygın bir kişiydi. İntihar etmesi üzerine Kleantes yerine geçti (MÖ. 312-233). Sonra Khriysippos (MÖ.281-208) geçti ki Stoanın 2. kurucusu sayılır. 705 eseri olduğu söylenir. Sürekli olarak İntiharın meşruluğu üzerinde durmuş, sonunda intihar etmiştir.

Stoisizm öğretisi, 3 bölümde incelenmektedir. İlk Stoa, MÖ üçüncü yüzyılda çıkmış, Orta Stoa MÖ 2. ve 1. yüzyılda, son (Roma) Stoa ise, MS I. ve II. yüzyıllarda devam etmiştir(9). Her üç akımda da, ahlak-adalet ve erdem temellerine dayanmış, ortak çizgiyi sürdürmüşlerdir. Orta stoacılar, Platon ve Aristo etkisi vardır. Roma stoası ise, ahlak ağırlıklıdır. İlk ve son stoa arasındaki benzerlik ve uyum, orta stoaya göre daha fazladır(10). Orta stoa, Roma egemenliği nedeniyle, Romalı mizacına uygun pragmatist bir niteliktedir.

2. Stoa Öncesi Yunan Düşüncesi:

İlk çağ Yunan dünyası, köle emeği üzerine kurulmuştu. Yurttaş, bedensel hiçbir işle ilgilenmezdi. Bedensel işle uğraşanlar, yurttaş statüsüne sokulmazdı. Bu, yurttaşta bilgi birikimini sağlıyordu. Yurttaş, sırf sitenin yurttaşı olduğu için haklara sahipti. Eko-

nqmî kölelerin sömürüsü ve sürekli yayılım savaşlarıyla ayakta dururdu. MÖ V. yüzyıldan sonra, yurttaş olan-olmayan ayrımı çelişki dogurdu. Köleci demokrasi yürüemiyordu. Pan-hellenik akımlar, sosyo-ekonomik şartlar, site devleti yıkıyor, Pan-helenik teori de düş olarak kalıyordu. Platon ve Aristo, site-Devleti korumaya çalışıyor ancak başaramıyorlardı. Köleci Yunan siteleeri, stok üretimi eritmek için yeni pazar bulamamış, çözülmeye ve çöküşe gitmişlerdi. MÖ 339 yılında Yunan Orduları Makedonya Kralı II. Philoppos'un askerlerine yenilmiş ve siteler, bağımsızlığını kaybetmişti(11). Bu tarihten sonra Hellenistik Devre başlar. Bu, Doğu'dan gelen fikirlerin Yunan düşüncesiyle sentezidir. Stoizmin kökeni de Antik Yunan'a dayanmakla birlikte Helenistik devrin ürünü sayılır(12). Aristo ile "siyasal hayvan" olan insan ölmüş, Alexandras ile insan, "birey" olarak ortaya çıkmıştır.(13). MÖ 146 yılında Yunanistan, Roma egemenliği altına girmiş(14) böylece site merkezi düşünüş devri sona ermiş, Yunanlı ile barbara yanyana yaşayınca, eşitsizliğin olmadığı görülmüş, bireyin site-devletin değil, insanlığın üyesi olduğu anlaşılmiştir. Yunan dünyası, gençliğini, Kral Iskenderle yitirmiştir.

Stoisizm, siteden imparatorluk dönemine geçiş gibi sosyolojik bir olgunun ürünüdür(15). Stoa okulu, Yunan bunalım devri ürünü kabul edilebilir. Bir ayacı Yunanistan'da, bir ayacı Roma'da sayılan Stoacılık, yöneticilere hitap edebilmiştir.

3. Stoisizmin Kaynakları:

Son Stoa dışında Stoisizmden elimize geçen eserler azdır(16). Stoasizmi Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius, Iskenderiyeli Philo, Çiçeron Plutarkus, Doktor Galien gibi stoacıların eserlerinden çıkarıyoruz(17).

Stoasizmin kaynağını Sinikler teşkil eder. Bunlara göre erdem, iyiliklerin en üstünüdür(18). Stoisizm, kendinden önceki felsefe verilerinden yararlanmıştır. İnsan aklı, yeni düşünceler yaratabilmesi için önceki verilerden yararlanmak zorundadır(19). Stoisizm de, Kynizm'den, ilk çağ materyalist filozoflarından, özel-

likle Herakleitos'dan, sofistlerden, Sokrates, Platon ve Aristo'dan, Dogu felsefesinden yararlanmıştir.

Stoa, Epikürcülük ile aynı ortamda gelişmiş ise de, ondan farklıdır. Stoacılar bireyin mutluluğunu, toplumsal hayat içinde ararken, Epikürcüler, bireyin kendi başına ve içine kapanarak yaşamasını öngürüyordu(20).

4. Stoa'nın Önemi ve Özellikleri:

Stoisyenler, dogal hukuk teorisinin sistemik kurucusudur(21). Tarihte ilk kez, köleliğe, bunlar karşı çıkmışlardır. Dogal hukuk teorisi, Hristiyan ve laik düşünceyi etkilemiş, egemenliğin kaynağını "toplumsal sözleşme"de bulan görüşün doğumuna yol açmışlardır(22). "Evrensel Devlet" görüşünü ileri süren ve bu devletin, dogal hukukla yönetileceğini belirten ilk düşünürler Stoisyenlerdir(23). Stoa, hristiyanlığın yayılmasında etkili olan, Roma hukukunun akıl dışı kurum ve kavramlarını ayıklayarak hukuk sisteminin gelişmesine katkısı olan bir teoridir. Stoisyenler, her tür tutkudan arınmış, dış etkilerden uzak bir "yetkin insan" düşlüyorlardı(24). Stoacılar, akıl-deney ikilemini birleştirmiş, Aristo'nun aksine deneye ağırlık vermişlerdir(25). Önce maddi realitelere dayanır, evrene mistik ve dinsel bir kavram verir, sonra madde-ruh ikilisinden birini diğerine tercih etmezlerdi ki bu önemli bir yönelik sayılmaktadır.

5. Stoa'nın Roma Hukuku Üzerindeki Etkileri:

Roma hukukunun gelişiminde yabancıların büyük rolü olmuştur. Ius Civile'ye tabi olmayan, yurttaş sayılmayan, siyasi hakları bulunmayan yabancıların kendi gelenekleri bir araya getirilerek "Ius Gentium" oluşturuldu. "Yabancılar Hukuku", zamanla dogal hukuku da kapsar bir hale geldi. Bu durumda, Stoacıların sistemleştirdiği "Ius Naturale"nin (dogal hukuk) büyük etkisi vardı. Stoacıların nesafet (aequitas) kavramının gelişiminde de katkıları vardır. İmparator Caracalla'nın MS 212 yılında "Yurttaşlık hakkı"nı ülkede yaşayan bütün Romalılara tanımasında (daha çok vergi toplama amacı

yanında) Stoacıların "eşitlik" kavramının hukuka yansımasının etkisi de vardır(26).

B. LUCIUS ANNAEUS SENECA'nın HAYATI:

Stoacı Seneca, MÖ. 4 ile MS. 65 yılları arasında yaşamış, Cordoba (Kurtuba) doğumlu, İspanyol kökenlidir. Varlıklı bir aileden gelen Lucius Annaeus Seneca'nın babası, edebiyata düşkündü. Annesi Helvia, çocuklarına yardımcı olabilmıştır. Uç kardeşin ortancası olan Seneca'yı Roma'ya götüren teyzesidir. Genç yaşta Pythagoras'çı filozof Sotion'dan ve Kynik Demetrius ile Stoacı Attalus'tan dersler almış(27), Stoa felsefesini benimsemiştir.

Roma İmparatoru Tiberius, filozoflardan hoşlandığı için, babasının yönlendirmesi ile Seneca, felsefeden uzaklaşıp avukatlığa başladı.31-32 yıllarında, Quaestor (devlet hazinesinin yöneticisi) oldu. Üstün konuşma gücü vardı. Senatoda başarılar kazandı. "Hatip Seneca" diye de anılmaya başlandı(28). Bu başarısı, kin ve kıskançlık getirdi. Bozuk sağlığı nedeniyle öldürülmekten kurtulabildi. 41 yılında, İmparator Claudius tarafından (29) Korsika adasına sürüldü. 49 yılında sürgünden döndü. Dönüşte, politikaya girmek istenmemişse de 50 yaşında iken(30), praetorluk ve 11 yaşındaki Neron'un öğretmenliği görevini kabul etti. 49-62 yılları, Seneca'nın debdebeli devridir. 300 milyon sestertius (12 milyon dolar) serveti vardı(31). Bu durum saldırıları üzerine çekti. Politikadan uzaklaşma istemi, İmparator Neron tarafından kabul edilmedi. Sağlığını ileri sürüp, tüm gücünü felsefeye vermeyi düşledi ise de, Piso suikastine karıştığı iddiasıyla 65 yılında iken ölüme mahkûm edildi, ancak gösterdiği bazı yararlıklar nedeniyle intihar etmesine izin verildi. Karısı ile birlik-te bileklerini keserek intihar ettiler(32).

Seneca Stoacıdır. Okulun tüm ilkelerine bağlıdır(33). Okulun en aykırı düşüncelerini bile savunur(34). Eserlerinde, yalın bir hayatı savunmasına rağmen, şana, şöhrete ve servete düşkünlük göstermiştir. Bu sebeple, Seneca'nın, eserleriyle-yaşantısının tutarlı olduğunu söylemek, O'nu boşuna savunmak olur.

Sözleriyle eylemi çelişkilidir(35).

Diyaloglarında, ahlak sorunlarını ele alıp, insanların eşitliğini savunan, insanlardan uzak yaşamayı salık veren, Roma edebiyatının en ilginç ve ilgi çeken yazarlarından biri sayılan Seneca, ölmeden önce, yanındakilere, ilk Stoacıları andıran sözler söylemiştir. "Hani ne oldu ilkelerine sizin felsefenizin? Nerede kaldı, başa gelebilecek kötülöklere karşı hazır olmak için, bunca yıllık çalışmalarınız? Anasını ve kardeşini katletmesinden sonra geriye bir tek koruyucusunun ve hocasının katli kalmıştı"(36).

C. SENECA'nın GENEL FELSEFESİ:

Romalı stoisyenler, felsefi sorunlardan çok, ahlak-hukuk-devlet sorunlarıyla uğraşmışlardır(37). Düşünürümüz ile Stoa arasındaki düşünsel birleşmeye yukarıda değinilmişti. Seneca "şimdi sana Stoacıların ilkelerinden uzaklaşmadığımı kanıtlayacağım"(38) diye açıkça, kendi görüşlerinin Stoacı görüş olduğunu belirtmiştir. Seneca'nın felsefesi ile stoa'nın felsefesi arasında fark yoktur. Bu nedenle, Seneca'nın görüşlerini ortaya koymaya çalışırken, yer yer stoanın görüşlerinden yararlanmamız doğal karşılanmalıdır.

Zenon, felsefeyi "ulvi ve insani olanı araştıran bilimdir"(39) diye tanımlamıştır. Stoaya göre felsefe, dağayı ve insanı tanımaya çalışır. Son ereği, evrensel akıl (logos) dır(40). Mantık, fizik ve ahlak ta felsefenin içine girer. Bu üç bilim kesin sınırlarla birbirinden ayrılmaz(41).

1. ONTOLOJİ (VARLIK TEORİSİ) GÖRÜŞÜ:

Stoa (ve Seneca'ya) göre, evren maddidir. Maddi olan gerçektir. Evreni yaratan ilk ana madde (arkhe) ateştir, bu ateş yaratıcıdır, biçim verir, hayatı doğurur ve ilerletir(42).

Stoaya göre Tanrı, akıl (logos) dır. Logos, stoacılığın dayandığı ana kavramlardan biridir(43). İnsanda da akıl (logos) vardır. Ateş, tüm varlıkların sebebi-

dir. Zamanla varlıkları tekrar içine alır. Stoisizmin varlık kuramı, Heraklit'in etkisindedir (pantheist materializm). Evren Tanrıyla el ele tutuşan, ruhu olan bir akıldır. Yıldızlar ve Dünya, matematik kanunlara uyarak planlı şekilde hareket ederler(44).

Stoisyen (ve Seneca'cı) ontolojide, materyalizm egemendir. Ancak salt maddeye değil, ruh ve akıla sahip, evrensel logos'un parçaları olan maddeler vardır(45); doğa ile Tanrı aynı şeydir. Bu görüş, panteist Tanrı anlayışına sahiptir(46). Madde-ruh ikilisinden birini diğerine tercih etmemişlerdir. Böylece ön-hristiyanlığı oluşturmuşlardır, bir bakıma. Sorunlara eklektik bir yaklaşımla eğilip, yararlı olanı seçmişlerdir. Stoacılar, halkın dinini tabii karşılar, ama birçok Yunan Tanrısını ciddiye almazlardı. Zeus'u, "alemin ruhu" olarak benimserler, diğer Yunan tanrılarını da O'nun tecellileri olarak kabul ederlerdi(46a).

2. GNOZEOLOJİ (BİLGİ TEORİSİ) GÖRÜŞÜ:

Bilgi olası mıdır? Değil midir? Nasıl elde edilir? Kaynağı nedir? Şekli duyular mı, akıl mı, sezgi mi bizi ona götürür? Bilginin özüne inilebilir mi? Bu sorunlarla uğraşan teori, bilgi teorisidir. Stoacılar (ve Seneca), ruhta doğuştan bilgi yoktur(47) görüşündedirler. Ruh düz bir tahta gibidir. Dıştan gelen bilgiler, mum üstünde, mühürün yapmış olduğu ize benzer. Ruhtaki izlenim, eşyaya uygunsuzsa, yanılğı yoktur. Doğru algılama için kriter, "uygun, anlaşılabilir olma hali"dir.

Stoisizmin (ve Seneca'nın) bilgi teorisinde, duyu organlarının rolü, birinci plandadır(48). Deneyden alınan bu veriler, aklın süzgecinden geçerek genel kavram olup bilgi haline gelirler(49). Böylece stoisyenler, sansüalist bir temel atarak, felsefede devrim yapmışlardır(50). Stoisizmde rastlantı istisnadır. Bütün bunlar sebep-sonuç ilişkisine bağlıdır.

3. DEĞER TEORİSİ, AHLAK VE HUKUK:

İnsanla evren arasındaki ilişkileri araştıran fel-

sefenin asıl ereği, ahlaktır. Stoacıların da ahlakla çok yakın ilişkisi vardır. Bu nedenle, aksiyoloji (değer teorisi) ile ahlak görüşleri birlikte incelenebilir. Onlara göre, insanı mutlu kılan tek araç ahlaktır. Bu sebeple tüm bilimler ahlaka yönelmelidir. Mutluluk, insan doğasına uygun yaşamaktır; her tür ıhtirastan uzak, akla göre davranılan, sevgi ve dostluğun hakim olduğu doğal yaşama halidir. Stoisyenler, doğa ile insan arasındaki uyumu gerçekleştirmek ister. İnsan da doğanın bir parçasıdır. İnsan bazı eğilimlerle doğar. Ahlakın pratik tezahüründe hukuk vardır. Hukuk aynı zamanda bilgelik ve yetkinliktir. Stoa ahlakı, kendi kendine yeten bilge ideali ile bireyci bir öğretilerdir(51). Zenon, insanın toplum içinde yaşama ihtiyacını doğal ve akla uygun bir içgüdü olarak anlar. Stoisyenler, irade özgürlüğünü, olup biten şeyler karşısında mekanik veya bilinçsiz eylemlerde bulunmak olarak değil, kişinin doğasına uygun davranması olarak kabul ederler. İnsanın yazgısı, doğumla başlar. Herşey kesin bir determinizmin sonucudur. Bu sebeple de üzölmeye, sızlanmaya gerek yoktur. Olayları küçümsemek ve cesaretle karşılamak gerekir. Acılar ve yıkımlar insana faydalı da olabilir. İnsan böylece tecrübe kazanır(52). Ölüm, korkulacak bir olay değildir. Çünkü ölüm, beden ve ruhun, evrenin beden ve ruhuna intikalinden başka birşey değildir(52a). Stoa ahlakının başlıca ilkesi, doğanın yasasına boyun eğmektir(52b). Stoisizmin (ve Seneca'nın) hukuk görüşü, ahlak görüşüyle özdeşleşmiştir. Ahlaki değerlerin gerçekleşmesi, adaletin gerçekleşmesi demektir. Ahlak ile hukuk kesin olarak ayrılmamıştır. Bunlara göre, evrene ve insana hakim olan, doğuştan, kendiliginden gelen ahlaki kuralları ve adaleti yani doğal hukuku kabul etmek gerekir. Esasen doğal hukuk teorisi ahlaki esaslar getirmiştir. Stoacıların bütün görüşleri de ahlaki temellere dayanır. Evreni, Tanrı, adalete uygun olarak yönetir. Tanrı olmazsa, her şey boş ve anlamsız olacaktı(53). İnsanlar, Tanrı'nın kanunlarını metin haline getirmelidir(54). Doğal hukuk doğal adaleti yansıtır. Adalet yoksa, hak ve hukuk ta yoktur. Doğal hukukun kanun koyucusu Tanrı'dır. Kanunların en eksiki ve yetkini budur(55).

Elem, mutluluk, zenginlik, yoksulluk ve hastalık insanın davranışlarına etki etmemelidir. Akla göre yaşayan ve ihtiraslarına hakim olan erdemli yaşamış demektir. Akıl tüm insanları birbirine bağlayan evrensel bir güçtür. Milliyet ve ırkların farklılığı insanların eşit ve kardeş olmalarını önlemez. İnsanlar eşittir, kölelik akıl dışıdır demekle Stoa ve Seneca, hümanist bir düşünceyi dile getirmişlerdir(56). Sokrates'in yargılanması esnasındaki yürekliliği ve metaneti de stoacıların O'nu bir sembol kabul etmelerine neden olmuştur(57). İnsana değer veren Seneca, tıpkı diğer Stoacılar gibi, sırf insan olmanın saygın olmaya yettiğini belirtmiştir. Stoacıların bu düşüncesi bugün de değerini yitirmemiştir(58). Yunan düşüncesi, din ihtiyacını karşılayamadığı için, bu boşluğu Stoanın doldurduğu, determinizmi kabul etmekle bireye iyiyi-kötüden ayırt etme gücünü kabul ettikleri, bu özelliği Kilisenin benimsemesi nedeniyle bu Din'in Stoa'ya büyük ölçüde dayandığı(59) nazara alınır, Hristiyanlığın yayılmasında Stoa'nın etkisi açığa çıkar.

İslam dünyasında Stoa, "Revakiyun" adıyla tanınır(59a).

II. STOACI SENECA'nın DEVLET FELSEFESİ

A. DEVLETİN DOĞUŞU:

Stoisyenlere ve Seneca'ya göre, insanlar ilk zamanlarda, aklın bulduğu doğal hukuk ve doğal adalete dayalı "doğal yaşama hali"nde idiler. İnsanlar bu aşamada mutluymuştu, aralarında anlaşmazlık ve kötülük yoktu. Barış ve özgürlüğün egemen olduğu bu devre, mülkiyet kavramı da yoktu. Mülkiyet eğilimleri başlayınca, barış ve ahlak yapı bozuldu. Bazı kişiler, baskı kurmak, yönetmek arzusuyla bir araya gelip devleti kurdu. Doğal yaşama hali veya altınçağ sona ermiş oldu. İşte bu an, kölelik başladı. Yöneticiler bazı kişileri boğaz tokluğuna köle olarak çalıştırmaya başladılar. Doğal yaşama hali, bazı açgözlüler sebebiyle yıkıldı. İnsanlar her şeyi kendileri için isteyince, hiç bir şeye sahip olamaz duruma düştüler(60). Toplumun en iyisi Kral oldu. Zamanla bu da bozuldu. Solon gibi bilgeler, bu görevi

yerine getirdi(61).

B. SENECA'ya GÖRE KÖLELİK:

Seneca da diğer Stoacılar gibi, soy, servet, ırk, stütü ve ulusal ayrımlara karşıdır. İnsanlar salt eşittir(62). İnsanlık tek Tanrı altında, tek kanuna bağlı evrensel devlet (kozmpolis) in yurttaşı olarak tek aile gibi yaşamalıdır. Kölelik akıl dışıdır(63).

Stoacılar içinde, köleliğe karşı en güçlü eleştiriyi Seneca yapmıştır. Ona göre, kölenin bedeni alınıp satılabilir ama ruhu asla. Kölelerle birlikte yemek, insanı küçültmez. "Evrensel doğal eşitlik" düşüncesindeydi Seneca. Köle de insandı ve eşitti. Herkes kökeninde soyluydu. Tüm insanlar kardeştir, diyen Seneca, soyut ve içerikten yoksun insan hakları kavramını da ortaya atmıştır. "Ölüm, herkesi eşit kılar" diyen Seneca, tüm dünyayı tek vatan kabul eder. O, şöyle der:

"Onlar köledir: Evet ama bizim canyoldaşımızdır. "Köledirler": Evet ama bizim düşkün dostlarımızdır. "Köledirler": Evet ama bizim de onlar kadar kaderin elinde olduğumuzu düşünürsen, biz de onlar gibi birer köle değilmiyiz?(64). "Bir düşünsene. Şu köle dediğin aynı tohumdan doğmuş değil mi? Aynı gökten faydalanmıyor mu? Başkaları gibi nefret almıyor, yaşamıyor, ölmüyor mu? Sevin onu özgür olmuş olarak görebileceğin kadar; da seni köle görebilir"(65). "Daha başı dik ve iyi eylemlerde bulunabilmek için daha yetenekli olmak dışında hiç kimse, başkasından daha soylu değildir. Atalarının büstlerini salonlarda sergileyenler, evlerinin girişlerine aile adlarını ard arda yadırıp, upuzun sırayanlar... Bunlar soylu değil, fakat göze çarpan kişilerdir. Gökyüzü tümümüzün tek ve ortak atasıdır. Herkes bu kökenden kalkarak bugünkü durumuna, tanınmış olsun olmasın, atalarının birbirini izlemesiyle ulaşır... Adları unutulmuşlardan gelse de, talih onun yüzüne hiç gülmemiş olsa da, hiç bir insanı köçümseme. Azatlı, köle, yabancı kökenli bir soydan gelmiş olsan da kaldır başını cesaretle. Secerendeki belirsiz adları hiç düşünme. Kökeninde seni büyük bir soyluluk bekliyor"(66).

Seneca, eserlerinde, kölelik durumunun kaldırılmasını istemez. Kölelere insanca davranılmasını, onları korkuyla değil sevgiyle kendisine bağlanılmasını ister. O'na göre kölelik, yazgının ürünüdür. Bu durumda, Seneca, kölelik kurumunun kaldırılmasını isteyen köktenci yaklaşımlara katılmaz Seneca, sadece soyut eşitlik üzerinde durur. Somut eşitliği geleceğin evrensel toplumuna bırakır.

Seneca, için Engels, "Hristiyanlığın vaftiz babasıdır" der. Seneca'nın alçakgönüllü ve sabra dayalı ahlakı, Hristiyan ahlak sisteminin kurulmasına yardımcı olacaktır. Bilindiği gibi MS. 313 yılında, Hristiyanlık, Roma'nın resmi, dini olmuştur(66a).

C. KOZMOPOLİS:

Seneca'nın "devlet" düşüncesini besleyen ana kaynak, doğal hukuk anlayışıdır. Esasen doğal hukuk öğretisi stoacıların felsefe tahine en önemli katkıları sayılır. Devlet yönetiminde doğal hukuk, ana ilkedir. Çünkü doğal hukuk normları iyi-kötü, doğru-yanlış, adaletli-adaletsiz gibi ayrımların tek ölçütüdür(67). İnsanlar doğal hukuka dönmelidir. Olması gereken (deontolojik) düzende, tek Tanrı, tek akıl vardır. İnsanlar aynı Tanrı'nın kullarıdır. Onları ayıran tek husus, yetenek ve nitelikleridir. Kölelik kurumu hukukta bulunabilir ama doğal hukukta asla. Doğal hukuk, tüm bilimlerde geçerlidir. Çünkü evrensel akıl tektir, herkesi kapsar. Bu nedenle insan, dogaya bağlanmalı, onun ilahi, evrensel, sınıf, zümre, ırk ayrımı yapmayan kanunlarını kabul etmelidir. Evrende tek Tanrı, tek ahlak, tek kanun, tek akıl, tek ruh, tek gerçek olduğuna göre, bu monizmin sesi dinlenilmeli, evrensel tek bir devletin (kozmpolisin), dünya devletinin vatandaşı olmalıdır. Tümel (Külli) için iyi olan cüzi için de iyidir. Evrensel aile içinde insanlar özgürce hareket edecekler, böylece mutlu olacaklardır(68).

Seneca (ve Stoacılar), ilk "kozmpolitan"lar sayılırlar. Bu evrensel devletin bir tür Anayasası, doğal hukuktur. Devletin site sınırlarıyla sınırlı olmasını

savunan Aristo'nun tam zıddı bir düşüncedir bunlar. Roma İmparatorluğunun ve Hristiyan dünyasının düşünce temellini de kurmuş sayılırlar(69). Bunlara göre, vatan tüm Dünyadır. Çünkü insan akıl ve mantığı her yerde aynıdır(70). Şöyle der Seneca:

"Gözlerimizin şu ya da o köşesine takıldığı devlet değil, ülkemizin sınırlarını güneşle ölçtüğümüz devlet"(71).

Seneca, Dünya devleti uğruna tek devletleri ortadan kaldırmak gayesinde. Plato'nun, site uğruna aile ve mülkiyeti kaldırmak istemesi gibi(72). Seneca'nın esinlendiği Stoa okulu, "kozmpolis" görüşünü, Sinik okuldan almıştır. Böylece, büyük kral ve imparatorluğu desteklerinden, onlar da bunlara, maddi ve manevi yardımlarda bulunurlardı. Seneca'nın Roma İmparatorluğunda üst görevlerde bulunmasının bir nedeni belki de budur. Seneca, kişinin yurttaşlık görevini eksiksiz yerine getirmesi, tüm yeteneğini toplum hizmetleride adanması üzerinde dururdu(73).

D. İDEAL DEVLET:

Seneca da, Çiçero gibi, "Roma Cumhuriyeti" dönemine ideal devlet olarak bakar. Ancak Çiçero'nun aksine yeniden Cumhuriyetin getirilemeyeceğini kabul eder. Seneca'ya göre, Roma, artık çözüme çağına girmiştir. Belki de bu nedenle, Seneca'nın eserlerinde kötümserlik vardır. O'na göre, bir elitçi yönetim, halka dayanmaktan daha iyidir. Ama Seneca, tiranlığa karşıdır: "(Tiran L. Sulla)... 7000 Romalının toptan öldürülmesini buyurmuş olup, Bellona Tapınağı'na yakın bir yerde otururken, kılıç altında inleyen binlerce kişinin sesini işitince, Senatonun korkuya kapılması karşısında "İşimize bakalım, Sayın Senato üyeleri. Baş kaldıran 3-5 kişi benim buyurugumla öldürüyor"(74).

E. SENECA'nın POLİTİKADAN UZAKLAŞMASI:

Seneca, eserlerinde, politikadan uzaklaşarak, ahlak sorunları üzerinde eğilmesinin nedenleri üzerinde durur. Daha önce geçen, "dogal yaşama hali"nden uzak-

laşılmış, ahlak bozulmuş olduğu için kişi, toplumsal ve siyasal hayattan çekilmeli, felsefe ile uğraşarak insanlığa yararlı olmalıdır. Politikadan çekilme kararı Stoa okulunun görüşlerine aykırı düştüğünden, Seneca, bu konuyu açıklama gereğini duymuş, kendisinin "evrensel devlet" yerine "evrensel toplum"u önerdiğini belirtmiştir. Evrensel toplumda üyeler, birbirine hukuki ve siyasal bağlarla değil dini veya ahlaki bağlarla bağlıdır. Seneca'ya göre, Zenon'un "Bilge, bir engeli olmazsa, politik hayata katılmalıdır" görüşünü topluma yararlılık amacıyla söylediğini belirtir. Mevcut devletler, yardım edilemeyecek kadar kötülüğe batmışsa, onunla uğraşmamalıdır. Gelecekteki insanlığa hizmet, felsefeyle uğraşarak yapılır. Politik yolla değil, ahlak yoluyla, toplum etkilenmelidir.

Görüldüğü gibi Seneca, bu konuda çelişki içindedir. Hem politikanın içindedir, hem de karşıdır. O, "devlet, insanların kötülüğüne karşı bir önlemdir" derken, beri yanda politikaya soğuk bakması, politikada gördüğü kötülükler sebebiyle olsa gerektir. Netice itibariyle Seneca, devlet yönetimine, eşitlik, adalet, ahlak gibi insancıl ilkeleri sokmak istemiş, devlet yönetiminde his, arzu ve tutkuların yeri olmadığını belirtmiştir(75).

F. SENECA'nın ESERLERİ

Seneca'nın eserlerinin hepsi elimize geçmemiştir. Şiir ve söylevleri kayıptır. Elimizde bulunanlar tümün küçük bir parçasıdır. Eserleri, editio princeps olarak 1475 yılında Napoli'de yayımlandı. Ancak sonraki basımları daha sıhhatlidir. Son derlemelerden biri F.Haase'nin hazırladığı, Leibzig, Teubner, 1852 tarihli basımdır(76). Seneca'nın Eserleri:

1- Lucilius'a Ahlak Üzerine Mektuplar (Epistulae Morales ad Lucilium): 124 adet mektuptan oluşuyor. 2- Doga Üzerine Sorular (Naturales Quaestiones). 3- Merhamet Üzerine (De Clemantia), 4- İyilik Üzerine (De Beneficiis), 5- Tanrı Üzerine (De Provitentia), 6- Metanet Üzerine (De Constantia), 7-Ofke Üzerine (De Ira), 8- Annem Helvia'ya Avuntu (Ad Helviam Matrem De Consolatione), 9- Marcia'ya Avuntu (Ad Marciam de

Consolatione) 10- Polybius'a Avuntu (Ad Polybium de Consolatione), 11- İmparator Claudius'un Tanrılaştırılmasının Hicvi. Bu eser, 1947 yılında MEB tarafından yayımlandı. Ter. Semim Sinanoğlu. 12- Hayatın Kısallığı (De Brevitate Vitae), 13- Bilgenin Sebati Üzerine (De Constantia Sapientis), 14- Ruh Üstüne (De Tranquillitate Animi), 15- Kamu İşlerinden Uzak Durma Üstüne (De Otio). "De" ile başlayan eserleri, diyalog mahiyetinde olup, tümü 12 tanedir.

G. BİRİNCİ BÖLÜMÜN SONUCU:

Felsefede Stoa ve onun tam bir temsilcisi olarak Seneca, akıl-deney ikilemini sentez haline getirmiş, bilginin akıl süzgecinden geçen ampirik deneylerle oluştuğunu belirtmiştir. Evrensel ruh, Tanrı'dır. İnsan da evrensel Ruh'un parçası olup kutsaldır. Eşitleri yöneten doğal hukuka tüm insanlar uymak zorundadırlar. Aksi halde evrensel hukukla aralarındaki örtülü anlaşmayı bozmuş olurlar. İnsanlar terk hukukun uygulandığı evrensel tek bir devlette, "kozmpolis"te birleşmelidir. Bu devlette, doğal hukuk ve doğal adalet uygulanacaktır. Heraklit, Sokrat ve Platon'a kadar inen doğal hukuk teorisinin sistematik kurucuları stoisyen filozoflardır. Pozitif (ontolojik) hukukla, olması gereken (deontolojik) hukuk arasındaki ikilemin bilincine Stoacılar varmışlardır. Hukuk, tepeden inme veya dışardan gelme değildir. Hukuku tabiata bakarak, insan aklı ortaya çıkarmıştır. Doğa belli yasalara göre sürüp gitmektedir. İnsan bu doğal hukuka uymak zorundadır. Doğal hukukun dayanağı adalet idesidir. Kanun bunlara aykırı davranmayacağına dair "örtülü bir anlaşma" yapmıştır. Doğal hukuk, dolayısıyla stoizm, Roma Hukukunun pozitif normlarında bile kendisini göstermiştir. Gaius, Ulpianus (170-228) gibi büyük hukukçular da doğal hukuku kabul etmişlerdir. Roma Hukuku ise çağdaş Batı hukukunun kaynaklarından biridir.

Stoicism, dolayısıyla Seneca, varlık teorisinde idealizmle meteryalizmi uzlaştırmış, bilgi teorisinde rasyonalizmle sensüalizmi bağdaştırmıştır. Sistemattize ettikleri doğal hukuk Hristiyanlığı etkilemiş, Aydınlanma çağına kadar hukuki düşünce hayatının temeli

olmuştur. Rönesansla birlikte Stoizm görüşü ve doğal hukuk, popüler bir felsefe olarak çok yayılmış, ahlak-siyaset alanına etkisi olmuş, XVII. yüzyılda Rosyanalizm, doğal hukuka güç vermiş, daha sonra Grotius, doğal hukuku ahlak ve dinden ayırmıştır. Doğal hukuk, Lock-Hobbes-Rousseau ile "Toplum Sözleşmesi"ni meydana çıkarmıştır.

Stoacılar ve dolayısıyla Seneca (daha sonra Lock, Hobbes ve Rousseau'nun kabul edeceği), "doğal hali" (yitik cennet veya altınçag) ni benimserler. Bu halin sonundaki kargaşayı sona erdirmek için insanlar, örtülü bir sözleşme yaparak toplumsal sözleşmeyi meydana getirmişlerdir. Toplumsal sözleşme doğal hukuka göre imzalanmıştır. XIX. yüzyılda pozitivimle birlikte sarıntı geçiren doğal hukuk günümüzde, Kantçılığa dayanan görüşlerle (Rudolff Stammler gibi düşünürlerin görüşleri gibi) yeni bir görünüm kazanmıştır. İşte doğal hukuku da kapsayan hümanist bir hayat görüşüne sahip Stoa, insanlık yolunda başarılı savaşlar vermiş, zamanımızdaki köleci ve baskıcı yaklaşımlara karşı 2000 yıl öteden özgürlüğü savunmuşlardır. Seneca, stoa içinde "eşitliği" en çok savunan yazardır.

Kitaplarında tutarlı bir Stoacı gibi sorunlara yaklaşan Seneca, yazdıklarını yaşamamıştır. Neron'un, annesini öldürmesi dahil, tüm cinayetlerini izlemiş, benimsemiş görünmüş, Stoa'ya uydurmaya çalışmış; ama sirk oyunlarında insanların birbirini öldürmesini, Romalıların bu zevkli sporunu stoacılığa aykırı görmüştür. Bu haliyle çifte standartlı olduğu söylenebilir.

Seneca, Stoacı bireyselcilik ile devlete karşı görevleri uzlaştırmaya çalışmış, bir bakıma Stoizmi Roma İmparatorluğu ile bağdaştırmaya gayret göstermiştir.

Eserleri. dil ve Roma Tarihi açısından da önem taşır.

Seneca'nın terk bir dünya devleti öngörmesi, bu devlette, tek bir hukukun doğal hukukun geçerli olacağını benimsemesi, tek devletleri ortadan kaldırmayı

amaçlaması, emperyalizme yol açabilir tehlikeli bir boyuttur. Ama bütün bunlara rağmen, Seneca için denilecek şey, eserleriyle yaşadıkları arasındaki çelişkidir. Devletin gücü ve debbesi, Seneca'yı felsefeden daha çok etkilemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM:

OSMANLI DEVLETİ'NİN, STOA'NIN ELE ALDIĞI KONULARDAKİ DEVLET FELSEFESİ

Roma İmparatorluğunun ve Hristiyan dünyasının düşünce temelinde Stoa'nın bulunduğu kabul ediliyor. Stoa düşüncesinin orijini Yunanistan'da bulunmakla birlikte, Yunan hikmet ve felsefesinin Mezopotamya ve İskenderiye (Mısır) olduğu da bugün benimsenmektedir. Kaynaklar, felsefi bilimlerin ilk kez Mezopotamya ve çevresinde doğup geliştiğini, Irak'ta yaşayan Kildaniler (Babililer), Kiptiler (Mısırlılar) ve Süryaniler içinde doğan akli bilimlerin; oradan Yunanlılara ve İranlılara geçtiğini belirtiyor. İbn Haldun'a göre, Makedonyalı İskender, Kiyaniler hükümdarı Dara'yı mağlup ettiğinde, ele geçirdiği bütün kitapları İran ülkesinden yağmalayarak, Yunanistan'a götürmüştür(1). Yunan felsefe ve hikmetinin temelinde, bugün Ortadoğu denilen bölgenin bulunduğu anlaşılıyor. Bu bölge ise, üç büyük dinin doğup-serpildiği yer olduğundan, Yunan hikmetinin temelinde teolojik kırıntıların bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Daha sonra yapacağımız değerlendirmede, Osmanlı düşüncesi ile olan örtüşmenin temel sebebi budur. Çünkü Osmanlı devleti de esas itibarıyla, teolojiden yana bir kamu hukukuna tabi idi.

Biz, Stoa düşüncesinde bulunan hikmet kırıntılarının Hugo Grotius'a kadar devam ettiğini, onunla birlikte doğal hukuk düşüncesinin daha kuru ve profan bir hale getirildiğini söyleyebiliriz.

1. KÖLELİK SORUNU:

İslâm ve Osmanlı hukukunda köleliği kaldırmaya yönelik çok emirler vardır. Osmanlı'da devlet bütçesine

konulan fonlarla köleliğin kaldırılmasına çalışılmış; kölelik geçici ve arizi bir durum olarak kabul edilmiş, bir dizi iyileştirici önlemler alınmıştır(2). İslam ve Osmanlı hukuku, köleliğin bütün sebeplerini yasaklamış, sadece savaş esirliğinden doğan kölelik için ulul-emre (yüksek otorite) bazı seçenekler tanınmıştır. Savaş esirleri dışında kimse köle veya cariye haline konulamaz.

Savaş eserleri hakkında ulul-emr karar verirken, kamu yararını (maslahat), dünya, konjonktürünü, hasım tarafla olan anlaşma ve diğer şartları göz önüne alır. İsterse, bütün esirleri bir bedel almadan serbest bırakabilir. İsterse, bir karşılık ile salıverebilir; isterse, karşılıklı esir değişimi yapılabilir; düşman taraf, aldığı esirleri öddürmüştü öldürebilir; karşı taraf, bu taraftan aldığı esirleri köle haline getirmişse, yukarıdaki şartlar gerekli kılıyorsa köle statüsünü uygulayabilir (istirkak)(3). Görüldüğü gibi, İslâm hukukunda kölelik, zorunlu bir hüküm değildir; değişen dünya şartlarına göre verilmiş bir seçenektir. Yapılan savaşın da meşru olması gerekir(4). Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldığı zaman Rumları köleleştirmemişti(5). Hz. Ömer de Irak ve Mısır'ı aldığı zaman, ordunun ısrarına rağmen, insanların kimsenin köle veya cariye haline getirilmesini yasaklamıştı(6).

Geçici (arizi) olarak, zaruret şartıyla uygulamaya konulabilen köleliğin kaldırılması için İslâm hukuku tedbirler almıştır. Bu tedbirler uygulandığında, savaş esirliğinden doğan köleliğin de ortadan kalkacağına şüphe yoktur. Bu önlemler şöyle özetlenebilir. Birincisi, bazı günahları işleyenlerin (mesela adam öldürenlerin veya orucunu bozanların) bir köle azad etmeleri gerekir (farz). Köle azadı, insanı Allah'a yaklaştıran bir vesile olarak kabul edilmiştir. İkincisi, köle, kendisine biçilen değeri taksitle ödeyerek azad olabileme hakkı vardır (kitabet veya mukatebe akdi)(7). Efendi, bu akdi kabul etmek zorundadır. Üçüncüsü, efendinin ölümü ile kölenin azad olacağı şeklindeki akittir (tedbir akdi). Dördüncüsü, efendisinden çocuğu olan cariye (ümmül veled), efendisinin ölümüyle tamamen hür olması; doğumun, azadlık sebebi olması (istilad)(8). Beşinci azadlık sebebi, zekat verilecek kişiler

arasında kölelerin de sayılması; köle azad edenin, onun değeri kadar olan zekatını vermiş sayılmasıdır. Delvet bütçesine, köleleri azad etmek için fon da konulur(9). **Altıncısı**, köleye zulüm edildiğinde kölenin azad edilmiş sayılmasıdır(10).

Kur'an ayatları(11) ve hadisler incelendiğinde, insanların köle azadına teşvik edildiğini, insanlar arasında ayırım yapılmaması gerektiğinin emredildiği görülür. Belki bu sebeple, azad edilmiş kölelerin, devletin yüksek makamlarına kadar çıktıkları görülüyor. Bütün insanların Adem'den geldiği hadisi(12) de, insanlık ailesinin bir bütün olduğunu açıklıyor(13).

Stoa görüşünde ise, teorik açıdan yasaklanmasına rağmen, uygulamada, köleliğe karşı hiçbir önlemin alınmadığını görüyoruz. Devlet adamı Seneca, icra makamında olduğu halde, kölelerin durumlarını iyileştirici en küçük bir önlem almamıştır. Köleliğin bir kader olduğunu benimsemiş, kaldırılmasını istememiştir. Bir yandan insanlar eşit ve kardeştir denilirken, öte yanda "köle olanlar kalmalıdır" gibi, daha sonra Kilise tarafından sloganlaştırılan düşüncenin Seneca tarafından da fiilen benimsendiğini söyleyebiliriz. Köleliğin akıl dışı olduğunu, insanların kardeş olduğunu açıklayan bir düşüncenin, bunun hayata geçirilmesi için önemler alması gerekirdi. Bu sebeple, Stoa'nın insan haklarına yönelik düşüncelerinin soyut ve içerikten yoksun olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Zaten düşünür Seneca, Roma devletinin yardım edilemeyecek kadar kötülüğe battığını, artık felsefeyle uğraşmak gerektiğini belirtmekle, fil dişi kulesine çekilmeyi yeğlenmiştir. Ama O'na bu imkan da verilmemiş, sadece-eşylebirlikte-intihar etmesine izin verilmiştir. Osmanlı düşünce ve uygulaması, bu konuda Stoa'dan daha ileride gözüküyor. Unlü düşünürümüz, Neron'un öz annesini öldürmesine ve cinayetlerine karşı çıkmadığı gibi, benimsen görünmüş, adeta düşünceleri ile davranışları arasında çifte standart uygulamıştır. Devletin gücü ve debdebesi ile şan, şöhret, servet ve tutkular, Düşünürümüz'ü, felsefeden çok daha fazla etkilemiş benziyor.

II. EVRENSEL DEVLET (KOZMOPOLİS) ANLAYIŞI

Stoa'nın bu anlayışı, günümüz Birleşmiş Milletler Örgütünü anımsattığı için olumlu karşılanmaktadır. İnsanlığın tek bir aileye, tek bir vatana, tek bir Yararı ve tek yasaya (Doğal Hukuk, *Ius Naturale*) uyması gerektiği yönündeki düşünceleri, önceki hukuk felsefemizle çoğu yönden örtüşmektedir. Önceki hukukumuz da "tüm insanlığın Hz. Adem'den gelen(14) geniş bir aile olup, Yararıcının tek olduğunu, insanların kabile ve milletlere bölünmesinin çekişmeye değil, anlaşmaya vesile olmasını(15), ilahi hukukun üstün tutulmasını" istemektedir. Ahlakla hukukun iç içe sayılması, "olgun insan" kavramına önem verilmesi, Stoa düşüncesinin temelindeki teolojik kesim olarak nitelenebilir. Düşüncümüzün üzerindeki Pytagoras etkisi de bu iddiamızı doğruluyor. Çünkü Pytagoras'tan sonra Yunan düşüncesi, özellikle Aristo'dan sonra salt akılcı olmuş, sezgi ve hikmete verilen değer azalmıştır(16).

III. MİLLİ DEVLET VE BİRLEŞİK (TOPLULUK, İMPARATORLUK) DEVLET

"İmparatorluk" kelimesinin "emperyalizm" kelimesiyle ilişkisi olduğu açıktır. Ama nedense geçmişteki büyük devletlere emperyalist olsun veya olmasın imparatorluk kelimesi kullanılmaktadır (17). Günümüzde bu tür devletlere "topluluk" "birleşik devlet" gibi kavramlarla hitap edilmektedir.

Tarihte devletlerin büyümeden önce devlet felsefelerini büyüttüklerini bakış açılarını genişlettiklerini görüyoruz. Aristo ve Platon'un görüşleri, devletçiklerin (Site Devleti) devlet felsefelerine uygun olmakla birlikte, Roma imparatorluğunun devlet felsefesi olmazdı. Çünkü birçok ırktan kurulu Roma, bir anlamda çoğulcu olmak zorundaydı. Oysa Platon da, Aristo da site uğruna, köleliği teorik açıdan da meşru görüyor, halkın sadece 1/20 sine seçme hakkı veriyorlardı. Platon, aile ve mülkiyet kavramlarını sırf site için red etmişti. Aristo da siteden yanaydı. Ama Stoa, Site'nin sınırlarını kaldırdı; ırklar mozayığı olan Makedonya'da da, Roma İmparatorluğunda da

birlik, ancak "insanların kardeşliği" düşüncesiyle sağlanabilirdi. İmparatorluk için gereken düşünce buydu ve bunu Stoa anlayışı oluşturmuştu. Ama kuşkusuz ki Roma, Stoa düşüncesine tam uymamış, aksine bu anlayışı sömürmüştür. Uygulamada "tekdevlet" görüşü Roma emperyalizmine yol açmıştır. Oysa Osmanlı Devletinde, Avrupa'da görülen 30 yıl Savaşları, 100 Yıl Savaşları gibi ideolojik savaşlar görülmez. Osmanlı Devleti, Roma İmparatorluğunun aksine emperyalist olmamıştır(18). Batıda görülen, Mercantilism, Liberalism, İmperyalism ve Decolonisation aşamalarını Osmanlı Devleti yaşamamıştır. Egemenliği altındaki bütün tabaaya da, idari özerklik, kabilevi özerklik, dini ve hukuki özerklik, ekonomik ve ticari özerklik, lisan ve Kültür özerkliği tanımıştır. Osmanlı devleti, tabaası arasında, din, dil, ırk ve renk ayırımı yapamayan evrensel devlet olmak istiyordu(19).

IV. DEVLETE KAYITSIZ ŞARTSIZ İTAAT

Önceki hukukumuzda Devlete itaat, O'nun adalete, hukuka ve insan haklarına uyması şartlarına bağlanmıştı. Mecelle'de de, devlet yönetimi, maslahat (kamu yararı) şartına bağlanmıştı(20). Allah'ın haklarına asi olan bir yönetime itaat edilmemesi nass ile emredilmişti(21). Zalim bir yönetime itaat etmek haramdır(22). Kamu velayetinin dünyevi ve uhrevi sınırları vardır(23). Allah'ın helal kıldığını kimse yasaklayamaz; O'nun haram kıldığını kimse serbest bırakamaz(24). "Gelebe ve kahırla hilafet"e, ulema, ancak zaruret şartıyla cevaz vermiştir(25). Mutezile, dinin esaslarından biri olarak, zalim devlet başkanıyla savaşmayı da kapsayan, emr-i ma'rufu görür(26).

Oysa, Stoanın doğal hukuku anlayışı, oldukça soyut bir biçimdeydi. Neron'a karşı kimsenin ileri süreceği bir hukuk, bir kayıt yoktu. Stoa düşünürü Seneca da Roma devletine kayıtsız şartsız itaat-ı şart koşmuştu. Düşünür, Roma devletini ideal devlet olarak görüyor, tiranlığa karşı olmakla birlikte, elit bir yönetimi destekliyordu.

V. DETERMINİZM

Stoa düşüncesindeki determinizm, önceki hukukumazda benimsenmiş değildir. Stoanın kaderciliği (fatalizm), islâm düşüncesindeki "cebriye" ekolüne benziyor. Stoanın panteizmi ise, önceki hukuk felsefemizin -bazı marjinal görüşler bir yana- hiç bir şekilde kabul etmediği bir anlayıştı(27).

S O N U Ç

Roma İmparatorluğunun en etkili "devlet felsefesi" düşüncesi olan stoa ve bunun devlet adamlığı da yapmış olan ünlü düşünürü Seneca ile önceki "devlet felsefesi" anlayışımız üzerine durduğumuz bu yazıda, ulaştığımız sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

1. Stoa düşüncesi de diğer Yunan düşünceleri gibi, bugün Ortadoğu denilen bölgeden oldukça etkilenmiştir. Bu bölge ise, teolojik kırıntıların bol olduğu bir yerdir. Zaten önceki "devlet felsefemiz" ile uğraşan Farabi, İbn Sina gibi düşünürler de, hikmet ve düşüncüyü asıl vatanına döndürdüklerini söylüyorlardı.

2. Stoa düşüncesi, savunmuş olduğu insancıl düşünceleri uygulamamış, bu daha olgun bir biçimde Osmanlı'da gün yüzü görmüştür. Zaten Avrupa içlerine kadar sokulan bir "Şark Devleti"nin, insan haklarına aykırı, adaletsiz ve sümürücü bir karakteri taşıması mantıksız olurdu(28). Stoa'nın istediği, çoğulculuk, ırk ayırımına karşı çıkmak, emperyalizmin olmaması gibi insancıl düşünceler, Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilmiştir. Ama her devlette görülen hukuka aykırılıklar, şüphesiz ki Osmanlıda da olabiliyordu. Bu tür olaganüstü durumlar, Osmanlının hümanizmini sarsıcı düzeye yükselmemiştir.

3. Osmanlı Devleti, esirlerin büyük çoğunluğuna kölelik statüsü uygulamamıştır. İnsanlığın büyük bir aile olduğunu İslâm-Osmanlı hukuku kabul etmiş ve bunu uygulayan davranışlar sergilemiştir. Kur'anda bulunan adaletle ilgili ayetler, zulmün sürekli kötülenmesi, eşitlik kuralının benimsenmesi de bunu gösteriyor.

BİRİNCİ BOLOMUN TIPNOTLARI:

- (1) OKTEM, Niyazi, **Stoisizm**, IOHF Mecmuası, C.XL, Sayı, 1-4 1974, s.608.
- (2) AGAAGLU, Mehmet Ali, **Eski Yunanda Siyaset Felsefesi**, Ankara, 1989, s.285.
- (3) RUSSELL, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi**, Antikçağ, Ter. Muammer SENCER, İst. 1972, 2. Baskı, (C.I), s.379.
- (4) OKTEM, **Stoisizm**, s.593; GOKBERK, Mecit: **Felsefe Tarihi**, İst. 1980, 4.B., s.102.
- (5) ERTOP, Kıvanç-YETKİN, Çetin, **Sosyo-Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi**, C.I, İst. 1985, s.181.
- (6) GURİZ, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, AUHF yayını, Ank. 1987, s.176.
- (7) RUSSELL, I, s.380.
- (8) OKTEM, Niyazi, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi**, 4. Baskı, İst. 1988, s.114.
- (9) AGAOGULLARI, 284; OKTEM, **Stoisizm**, s.593.
- (10) OKTEM, **Stoisizm**, s. 594.
- (11) AGAOGULLARI, s.268.
- (12) OKTEM, **Stoisizm**, s.593.
- (13) AGAOGULLARI, op. cit.
- (14) OKTEM, op. cit.
- (15) OZBİLGİN, **Eleştirisel Hukuk Sosyolojisi**, s.196.
- (16) OKTEM, **Stoisizm**, s.594.
- (17) OKTEM, **Hukuk** s.113.
- (18) DEL VECCHIO, s.50.
- (19) OKTEM, **Stoisizm**, s.591.
- (20) ERTOP-YETKİN s.185.
- (21) OKTEM, **Hukuk**, 113; OKTEM, **Stoisizm**, s.590.
- (22) OKTEM, **Stoisizm**, op.cit.
- (23) OKANDAN, R. Galib, **Umumi Anne Hukuku**, İst. 1976, s.157.
- (24) DEL VECCHIO, s.50, OKANDAN, **Anne**, s.157.
- (25) OKTEM, **Hukuk**, s.113.
- (26) GURUZ, s.180; GOKBERK: s.108.
- (27) TUNÇAY, Mete, **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi**, C.I, Eski ve Orta Çağlar, Seçilmiş yazılar, İst. 1985, s.291.
- (28) RETOP-YETKİN, C:I, s.216.
- (29) RUSSELL, C:I, s.389.
- (30) ERTOP-TEKİN, op. cit.

- (31) RUSSELL, C:I,s.390.
(32) TUNÇAY, s.292; RUSSELL, ibid; bkz. GOKBERK, S.122.
(33) OKTEM, **Hukuk**, s.113.
(34) TUNÇAY, s.293.
(35) ibid; Küçük,Hasan: **Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler**, İst. 1974, s.483, dn. 17.
(36) ERTOP-YETKİN, s.216.
(37) OKTEM, **Stoa**, s.610.
(38) SENECA, **Kamu İşlerinden Uzak Durma (De Otio)**, akt. TUNÇAY, s.301.
(39) OKTEM, **Hukuk**, s.114.
(40) ibid
(41) ibid
(42) ibid
(43) AKIN, İlhan F., **Kamu Hukuku**, İst. 1980, s.27.
(44) OKTEM, **Hukuk**, s.115.
(45) ERTOP-YETKİN, s.217.
(46) OKTEM, op.cit. ; Spinoza'nın islâm felsefesindeki vehdet-i vücudcuların anlayışı da böyledir. Bunlara göre, "insan küçük bir Tanrıdır". Bu düşünce, Hallacı Mansur, da ve Yunus'un bazı şiirlerinde de sezilebilmektedir: Bkz. Küçük, s.402-403.
(46a) TAYLAN, s.105.
(47) OKTEM, op.cit.
(48) OKTEM, op. cit.
(49) OKTEM, **Stosizm**, s.591. w
(50) ibid
(51) OKTEM, **Hukuk**, s.482.
(52) ERTOP-YETKİN, s.217.
(52a) TAYLAN, Necip: **Anahatlarıyla İslâm Felsefesi**, İst. 1985, 2.B., s.104-105.
(52b) GOKBERK, s.105.
(53) OKTEM, **Stoa**, s.611.
(54) OKTEM, **Hukuk**, s.118.
(55) ibid
(56) OKANDAN, **Anne**, s.173.
(57) GURİZ, s.177.
(58) ibid
(59) ERTOP-YETKİN, s.186.
(59a) TAYLAN, s.105.
(60) OKANDAN, **Anne**, s.173.
(62) DEL VECCHIO, s.51.

- (61) ERTOP-YETKİN: s.218.
(63) OKTEM, **Hukuk**, s.119.
(64) SENECA, Lucius'a 47.Mektup, akt. Tunçay, C.I,s.294
(65) SENECA, Ibid, s.295.
(66) SENECA'dan akt. ERTOP-YETKİN, s.219.
(66a) TAYLAN, s.119 Felsefe ve Din İlişkileri Konunda Geniş Bilgi için Bkz. KUÇUK, s.313-336.
(67) OKTEM, **Hukuk**, s.118.
(68) Ibid,119; KUÇUK: s.482; GOKBERK: s.107.
(69) AKIN, 27.
(70) Ibid,28.
(71) SENECA,De Otio (Kamu İşlerinden Uzak Durma), akt. TUNÇAY, s.303.
(72) DEL VECCHIO, s.51.
(73) ERTOP-YETKİN, I, 221.
(74) SENECA, De Clementia, I: X-XI, akt. TUNÇAY, S.298.
(75) Bkz.; Stoa görüşünü eleştiren Filozoflar Arkesilaos ve Karneades için Bkz. GOKBERK, s.109-112.
(76) TUNÇAY, 307-308.

İKİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI:

- (1) İbn Haldun, **Mukaddime**, Çeviren: Zakir Kadri UGAN, MEB Yayını, İst. 1991, C.II. s.597-598.
(2) 4/Nisa, 36,92; 5/Maide, 89; ULVAN, Abdullah Nasih, **Nizam'ur-Rıqq fi'l-İslâm**, 3. Baskı, Kahire 1406/1986, s.24-26; Buhari, İtq, Bab, 18,İst. 1401/1981, (tıpkı basım), s.125; Müslim,İtq, Bab: Fadl'al-İtq, İst. 1401/1981, (tıpkı basım), h.nu.21 (1509); Gazali, İhayü Ulumi'd-din C.II. Darü'l Marife Nesri, Beyrut, ty, s.219-221; BELGESAY, Mustafa Reşit: **Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk**, İst. ty, s.260.
(3) 47/Muhammed, 4; KASANI: Bedai, Beyrut 1394/1974, C.VII, s.119 vd.
(4) ULVAN, Abdullah Nasih: **Nizam'ur-Rıkk fi'l-İslâm**, Kahire 1406/1986, s.19.
(5) UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ank. 1988, s.62. ULVAN: s.24 vd.
(6) ŞİBLİ, NUMANİ: **Bütün Yönleri ile Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, Çev. Talip Yaşar ALP, İst.1980, C.II, s.235-244.
(7) eş-ŞEVKANİ, Muhammed b.Ali: **Neyl'ül-Evtar**, C.III. Beyrut ty., s.220; DAMAD: **Mecmaül Enhur**, İst.

- 1318, C.II, s.406; ULVAN: s.53.
- (8) es-SERAHSİ: el-MEBSUT, C.VII; İst. 1403/1983 (tıpkı basım), s.149 vd; eş-ŞEVKANİ: s.221 vd.
- (9) 9/Tevbe, 60.
- (10) ULVAN: s.65.
- (11) 90/Beled, 11-13: 2/Bakara, 177 gibi.
- (12) Ebu Davud, Edeb, 111; Ahmed b. Hanbel, C.II, s.361-524.
- (13) Bu konuda geniş bilgi için şu çalışmamıza bkz. **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik**, (Yayınlanmamış), Diyarbakır 1993.
- (14) Ez-ZEBİDİ: Tecrid, C.X, s.389 vd; Müslim, Hacc, 19.
- (15) 49/Hucurat, 13.
- (16) BULAÇ, Ali **İslâm Dünyasında Hikmeti Yeniden Diriltmek**, Bilgi ve Hikmet Dergisi, 1993/1, s.20.
- (17) GURSOY, Bedri: **Osmanlı İmparatorluğu mu? Osmanlı Devleti mi?**, AUSBF. Yayını, AKTAN'a Armagan, Ank. 1982, s.25.
- (18) GURSOY: s.25.
- (19) TUG, Salih: **İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri**, İst. 1969, s.72-76, 250.
- (20) Mecelle, md.58.
- (21) Buhari, Ahkam, 4.
- (22) ZEYDAN, Abdülkerim: **İslâm Hukukunda Fert ve Devlet**, Çev. Cemal ARZU, 2.B., İst. 1978, s.103.
- (23) DZÇELİK, Selçuk: **İslâm Hukukuna Göre Fert ve Devlet Münasebetleri**, GONENSAY'a Armagan, İst.1955, İUHF Yayını s.543-549.
- (24) et-TABLIYE, Muhammed Kutup: **el-İslâm ve Hukuk'ul-İnsan**, 2.B, Kahire 1984, s.424.
- (25) EBU ZEHRA, Muhammed. **İslamda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, Çev. Ethem Ruhi FIGLALI- Osman ESKİCİOĞLU, İst. 1970, s.128.
- (26) İbn TEYMIYE: **el-Hisbe fi'l-İslâm**, Çev.Vecdi AKYUZ, İst. 1989, s.111.
- (27) **İslâm'da Determinizm için Doktora Tezimize bkz. Osmanlı Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler İçinde Mülkiyet Kavramı Ve Olgusu**, İst. 1992, s.24-30.
- (28) İNALCIK, Halil: **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, C.I, Ank. 1987, TTK Yayını, 2. s.181; Arnold, T.W., **İntişar-ı İslâm Tarihi**, Ank. 1971, s.228.